

למלחמת אהוד: "השעירתה" ו"מעברות-הירדן"

מאת

י. ברסלבי

להארת מלחמתו של אהוד בן גרא לשחרור בני-ישראל מיד עגלון מלך מואב נוסף בשנת 1962 ביאורו הנרחב של יחזקאל קויפמן ז"ל לספר שופטים¹. כדרכו בכל הספר. מקיף החוקר גם את פרשת אהוד מכל צדדיה, וכל הנזקק לה מן הסתם שחובה עליו לפנות גם אל פירוש נכבד זה.

עם פירושו של י. קויפמן יש לציין את ה"אטלס כרתא לתקופת המקרא" ליוחנן אהרוני יבדל"א, משנת 1964², המסכם את השקפתו על "מלחמת אהוד" במפה (מספר 74), ובה קוים, כיוונים וחצים, בלויית "כותרות", המסמנים: 1. "אהוד יורד עם נושאי המנחה למלך מואב ביריחו"; 2. "אהוד חוזר לבדו מן הגלגל ליריחו"; 3. "אהוד נמלט ומזעיק את ישראל לאחר שרצח את מלך מואב"; 4. "חסימת מעברות הירדן".

ברם, כדי לבחון את דעותיהם של שני החוקרים, שפירושיהם צמחו על אדמת ישראל בזמננו, עלינו לשאול: א. היכן היתה "השעירה", אליה נמלט אהוד; ב. מדוע תקע אהוד, בן שבט בנימין, בשופר, כדי להזעיק את העם נגד מואב, בהר אפרים דווקא; ג. כיצד הקדימו בני-ישראל את המואבים, שנמלטו אל ארצם בעבר הירדן, להגיע אל הירדן, ללכוד את מעברותיו, לא לתת לאיש מהם לעברן ולהכריע במלחמתו עמהם כעשרת אלפים לוחם.

במבוא לשופטים, פרק ג', בשם "מלחמת החירות השנייה, אהוד", אומר קויפמן: "אין אנו יודעים את מקום השעירה ולמה נמלט אהוד שמה"; "הוא נמלט 'השעירתה' — למקום לא ידוע. לנו נראה שמקום זה היה קרוב להר, ומשם יכול היה לפעול". "השעירה" לא נזכרה במקור אחר — מוסיף החוקר בגוף ביאורו לפסוק כו — ובכל אופן אין זו שעיר, אלא ישוב ישראלי בערבה סמוך להר. במקום זה היה, כנראה, מרכז לקושרים. כאן היו לאהוד בעלי ברית. כאן היה נשק, היו בהמות רכב (למהר אל ההר), שופרות, אנשים תוקעים בשופרות — ואולי יש לגרוס במקום השעירתה — "הנערתה", לנערת, והיא עיר בערבה, בגבול אפרים בנימין, סמוכה ליריחו" (יהוש' ט"ז, ז; דבה"א ז', כח); בהסברו זה נשען קויפמן, לפי דבריו, על טויבלר, שספרו "סטודיות ביבליות, תקופת השופטים" הופיע ארבע שנים לפני הופעת פירושו של קויפמן לספר שופטים³.

1 ספר שופטים, מבואר בידי יחזקאל קויפמן, עם מבוא, ירושלים, 1962.

2 יוחנן אהרוני, אטלס כרתא לתקופת המקרא, ירושלים, 1964.

3 T. Täubler, Biblische Studien, Die Epoche der Richter, 1958.

טויבלר סבור — אומר קויפמן — כי "השעירה" היא איזור הנמוך ביותר של שקע הירדן, שהיה שומם ללא ישוב, ונחשב משכן לשעירים. "שעירה" היא ארץ השעירים. אהוד (שביצע לפי טויבלר את הרצח בארץ מואב) גמלט אל השעירים, ו"בארץ השעירים" הוא מרגיש עצמו ניצל מן הסכנה. אבל כל זה — מעיר חוקרנו — אינו מתקבל על הדעת. טויבלר אינו מביא דוגמה לשימוש זה של לשון נקבה — לסמן מקום משכן. "שעירה" (בצירוף "שעירת עזים") אינה אלא עז, ולא משכן שעירי עזים. מלבד זה אין המוטיב הדמונולוגי מתאים לסיגנון הריאליסטי של הסיפור, וגם לא יתכן, שהרצח בוצע בארץ מואב⁴.

י. אהרוני ב"אטלס כרתא לתקופת המקרא" קובע את "השעירתה" לאורך מעלות ההרים בין נערן, צפונית מערבית מיריחו, ובין אפרים. לפי מפתו בורח אהוד מיריחו לנערן שלרגלי ההרים ממש, ומשם הוא מטפס ועולה לאורך "השעירתה" (כך נקוב השם במפתו), והוא מגיע להר אפרים מזרחית-צפונית מבית-אל בקירוב. כלומר, "השעירתה" היא חלק מהר אפרים ממש.

"השעירה" אינה "שעיר", אומר קויפמן, אלא ישוב ישראלי בערבה, סמוך להר, אך אין הוא מנסה לבאר מניין לישוב בערבה השוממה שם כגון "שעירה", שלדברי עצמו הוא מזכיר את "שעיר".

מבחינה פילולוגית קרובה "שעירה" ל"שעיר", וב"שעיר" כן מעידה "שעירה" על איזור, או סביבה, עשירים בצומח וביערות:

במאמרי "והיה כערער בערבה", בית-מקרא, תמוז תשכ"ו, הבאתי קטע מתוך יומן-מסעות בארץ אדום, בשנת 1924, שהועתק מן "הידעת את הארץ", כרך ד', בשם "אל אילת ואל ים-סוף", ובו תיאור אותנטי על עושר הצומח והיערות במורדות הרי אדום, הפונים אל עבר הגשמים והרוחות הבאים מן הים, וברמותיהם עד היום: "כל שרידי היערות האלה — נאמר שם — הוכיחו עד כמה ברוכה היא ארץ אדום הגישאה... יתכן כי השם "שעיר" לא ניתן לה אלא על שום יערותיה הגדולים. כל מקום במקרא בשם "שעיר" קשור ביערות⁵. כאן ניתן להוסיף, כי השם "שעיר", המופיע על גבול נחלת-יהודה, ממערב לירושלים, היה קשור אף הוא ביערות גדולים, שהשתרעו על מדרונות הפונים אל עבר הגשמים והרוחות הבאים מן הים, ככתוב: "ותאר הגבול בעלה, היא קרית יערים; ונסב הגבול מבעלה אל הר שעיר ועבר אל כתף הר יערים... וירד בית שמש" (יהוש' ט"ו, ט—י).

"השעירה", בה' הידיעה, היא, איפוא, איזור "שעיר", עשיר בצומח וביערות, ועל-כן לא ייתכן כי היתה "ישוב ישראלי בערבה השוממה, בסמוך להר, ומרכז לקושרים", כדעת קויפמן; "השעירה" לא היתה יכולה גם להשתרע במעלות ההרים מן הערבה אל הרי אפרים, כרשום ב"אטלס כרתא לתקופת המקרא", כי מורדות אלה, הנתונים ב"צל הגשמים והרוחות מן הים", כמורדות מדבר-יהודה אל ים-המלח, הם קרחים ושוממים, ואף הגיאות היורדים מהם אל הערבה, כגאיות במדבר-יהודה, דלים יחסית בצומח. דרך-אגב, קויפמן קורא למקום זה פעם "השעירתה" (אין אנו יודעים את מקום "השעירתה", כנ"ל), ופעם "השעירה"

4. י. קויפמן, שם, עמ' 110, הערה 27.

5. י. ברסלבי, והיה כערער בערבה, בית-מקרא, שנה י"א, ד (כח), תמוז תשכ"ו, עמ' 64.

למלחמת אהוד: "שעירתה" ו"מעברות-הירדן" 39

"וימלט השעירתה... אל השעירה... ואולי יש לגרוס במקום "השעירתה" — "הנערתה", לנערת, והיא עיר בערבה, וכו'), אך שם המקום "בגבול אפרים" בנימין, הסמוך ליריחו, ביהושע ט"ז, ה לא היה "נערת", כי אם "נערה", ואילו לפי דבה"א ז', כח — "נערן", כמו בספרות התלמודית. "נערתה" בספר יהושע ("וירד הגבול עטרות ונערתה") משמעה "אל נערה", כמו "הרמתה" (שמו"א ב', יא). "המצפתה" (שם ז', ה). ו"השלכנה ההרמונה" (עמוס ד', ג); כן ברור כי שם המקום, אילו ברח אהוד, היה "שעירה" או "השעירה" ולא "השעירתה", כפי שנוקב פעם קויפמן וכפי שמציין אהרוני במפתו הנ"ל.

בריחתו של אהוד צפונה-מערבה מיריחו, דרך נערן, אל הר-אפרים, לא תיתכן גם מבחינה בטחונית: המואבים, ששלטו לפחות בבנימין ובאפרים, ואף בחלקים הצפוניים של יהודה, ודאי היו נטושים בבקעת-יריחו ובהרים שמעליה; לולא כן לא היה אהוד מזעיק את בני-ישראל למלחמה בעגלון מלך מואב בהר-אפרים, ודאי בצפונה של הר-אפרים, בריחוק-מקום יחסי ממוצבי המואבים, הקרובים יותר ליריחו. אילו היה אהוד בורח מיריחו לנערן, ומשם אל הר-אפרים, היה נופל בידי המואבים, מוצביהם ומשמרותיהם.

יתר על כן: כיצד ברח אהוד מיריחו, דרך נערן, והרי דרך מנוסתו היתה במפורש על-פני הפסילים (שופ' ג', כו) "אשר את הגלגל" (שופ' ג', יט), ו"הגלגל" עצמו היה "בקצה מזרח יריחו" (יהוש' ד', יט), היינו, בקצה ערבות-יריחו, הגובלות בירדן, הנקרא "ירדן יריחו" (שם י"ג, לב, ועוד), אף-על-פי שהמרחק בינו לבין יריחו הוא תשעה ק"מ. המקום הקרוב ביותר להימלט אליו על-פני הפסילים אשר את הגלגל, "בקצה מזרח יריחו", היה, איפוא, הירדן וגאון-הירדן. "גאון הירדן", כידוע, עשיר מאוד בעצים גם כיום, והוא מהווה לארכו מעין "ג'ונגל". "ג'ונגל" כגון זה, או קטע גדול ממנו יכול היה להיקרא בתקופת המקרא "השעירה", בה ידיעה, דרך "השעירה" יכול היה אהוד לברוח על נפשו, באין רואה, צפונה, להגיע אל מול הר-אפרים, לעקוף את מוצבי המואבים בבקעת-יריחו ובהרים ממערב לה, להגיע אל הר-אפרים ולהזעיק שם את בני-ישראל נגד מואב. מכאן, ממילא, התשובה על השאלה הנ"ל: "מדוע מזעיק אהוד את בני ישראל בהר-אפרים, והוא עצמו משבט בנימין".

אשר ל"וילכדו את מעברות הירדן למואב ולא נתנו איש לעבור" (שופ' ג', כח—כט) סבור קויפמן, כי "אהוד ואנשיו ירדו מהר אפרים אל הערבה והתקרבו אל מקום המערכה". "אהוד מסביר להם, שהטיל מהומה במחנה האויב ושצריך לפעול מהר; עליהם לרוץ אחריהם אל מקום המערכה והמעשה הראשון אשר עליהם לעשות הוא ללכוד את מעברות-הירדן; זה ישלים את המהומה ויבטיח את הנצחון; מן הלשון הקצרה "רדפו אחרי... וילכדו את מעברות הירדן", יש ללמוד, כי הדברים נאמרו אחרי הירידה מן ההר בשדה הקרב עצמו". על "ויכו את מואב בעת ההיא כעשרת אלפים איש, ולא נמלט איש — אומר קויפמן — כי המספר השמיט פורטים". "יש לשער שאחרי גדוד-המחץ של אהוד זרמו עוד לוחמים מן ההר אל מקום המערכה. המואבים לא הספיקו להתאושש ולהתארגן" וכו'.

ברם, כאן יש לשאול בפשטות את השאלה: אם אהוד כבר הטיל מהומה במחנה רבבות המואבים בבקעת-יריחו עליידי רצח עגלון, כיצד לא מיהרו המואבים לבקש

מפלט בארצם שבעבר הירדן; והרי עד שהגיע אהוד להר־אפרים, עד שהזעיק את בני־ישראל, עד שארגן את צבאו, ועד שירד עמו אל שדה־המערכה עבר זמן ממושך למדי, והרי למראה צבאו של אהוד הירוד מן ההר בלבד צריכים היו המואבים להחיש את מנוסתם, לפני השתערוּת בני־ישראל, אם, אמנם, היו המומים, כדעת קויפמן. כיצד, איפוא, הקדימו בני־ישראל להגיע אל מעברות־הירדן, ללכדם, לחסום את דרך המנוסה בפני עשרת אלפים לוחמים ולהשמידם עד אחד. אהרוני במפתו מצייר את דרך ירידתם של אהוד ובני־ישראל מהר־אפרים (מסביבת המצפה ומכמש בקירוב) ישר אל יריחו. הם רודפים את המואבים בכיוון אל הירדן, לפי החיצים במפה נפוצים המואבים משני צדי הדרך יריחו־ירדן, וכיוון שישראל לכדו את מעברות־הירדן מראים החיצים במפה על מנוסת המואבים ממערב לירדן, ובמקביל לו, דרומה וצפונה, כלומר, גם הוא סבור, כי אהוד ובני־ישראל, תוך כדי רדיפתם את המואבים, הקדימו אותם אצל מעברות־הירדן, ועל־כן הספיקו ללכוד אותם ולחסום בפני הנרדפים את דרך מנוסתם.

למעשה אין בכל פרשת אהוד רמז כלשהו על שדה־מערכה בין בני־ישראל ובין המואבים לפני לכידת מעברות־הירדן על־ידי אהוד ואנשיו, ועלינו להעיר: כשם שיש להימנע מהשמטות, בתירוץ מקובל על החוקרים, שבטכסט המקראי חלה "תוספת מאוחרת של העורך", כן יש להימנע, ככל־האפשר, מהשערות על פרטים, שלכתחילה היו בטכסט, והם הסרים, משום "שהמספר השמיטים". הנה, סבורים החוקרים — אומר קויפמן — כי הקטע בשופטים, פרק ג', המדבר על שיתוף בני עמון ועמלק במלחמת מואב בישראל ובכיבוש עיר־התמרים, היא יריחו, הוא "תוספת מאוחרת של עורך ספר שופטים". הוא עצמו שולל דעה זו, לאמור: "אמנם, עמון ועמלק אינם נזכרים יותר בסיפור, אך הואיל והללו היו רק צבא־עוזר למואב, על־כן לא מצא המספר לנחוץ להזכירם עוד. זה גם מתאים לסיגנון האליפטי של הסיפור במקרא"; אך עם זאת אינו נמנע מלהביע השערה, כי על "ויכו את מואב בעת ההיא כעשרת אלפים איש ... ולא נמלט איש" — "השמיט המספר פרטים".

אהוד אינו אומר לאנשיו "רדפו אחרי המואבים", כי אם "רדפו אחרי", וטעמו ונימוקו עמו, כי אילו היו בני־ישראל יורדים מהר־אפרים אל שדה־המערכה בסביבת יריחו ופנתחים אחר־כך ברדיפה אחרי המואבים היו הללו מקדימים להגיע אל הירדן ומנסים לעבור אל ארץ מואב. גם מן הלשון "רדפו אחרי" מסתבר שאהוד בחר בדרך שהמואבים לא ירגישו ברדתו עם בני־ישראל מן ההר, והוא יוכל להפתיעם בלכידת מעברות־הירדן, בטרם הספיקו הם לעברן. ואכן, לכידת מעברות־הירדן במפתיע היתה אפשרית רק אם בחר אהוד לרדת מהר־אפרים תחילה אל גאון־הירדן, בדרך בה עלה ממנו בברחו לאחר רצח עגלון, בהגיעם אל גאון־הירדן יכולים היו, הוא ובני־ישראל, להתקדם, בהסוואת "השעירה", דרומה, להגיע אל מעברות־הירדן מול בקעת־יריחו, מבלי שהמואבים ירגישו בהם, ללכוד אותן ולחסום בפני עשרת אלפי הלוחמים של צבא מואב את דרך המנוסה לארצם. קויפמן מבאר "ויילכדו את מעברות הירדן למואב", כאילו הכוונה היתה "בפני מואב", היינו, "נגד המואבים", והוא מביא לשם חיווק דבריו את תרגום יונתן בן־עוזיאל, הגורס תחת "למואב" — "על מואב", אך הכוונה ב"מעברות הירדן למואב" היא, וודאי, ל"מעברות הירדן של מואב", או ל"מעברות־הירדן לבוא בהן

אל ארץ מואב, כשם ש"מעברות הירדן לאפרים" (שופ' י"ב, ה), הן מעברות של אפרים, או מעברות לבוא לאפרים, ו"המעברות לארנון" (ישעי' ט"ו, יב), המעברות על גבי נחל-ארנון.

מעברות-הירדן, כשהן על עצמן, הן כידוע, מקומות-מעבר בתוך מי הירדן עצמם. בקיץ, בהיות מי הירדן רדודים, או לא-עמוקים, מגיע מספר המעברות בין גשר-אלנבי ובין בקעת בית-שאן ל-70 מעברה. מהן מעברות אחדות בקטע אחד, על-כן מדבר המקרא על "מעברות" בלשון רבים. גשרים על הירדן לא היו בתקופת המקרא, ואף לא בכל ימי בית שני. זאת אנו למדים מיוסף בן מתתיהו פלויוס, המעיר בדבריו על נס כריתת הירדן בימי יהושע, כי "צבא ישראל היה מיוחד מפני המעבר, משום שזרם הנהר היה גדול ואי אפשר היה לעברו בגשרים, כי לא נגשר מעולם (!), ואילו רצו להקים עליו גשר לא היה האויב, כפי שהניחו, נותן להם את השתות לכך, וגם סירות-מעבר לא היו להם" (קדמ' היה' ח. א. ג.); ואכן, המקרא חסר את המלה "גשר" בכלל. מדברי יוסיפוס אף משתמע, כי גם בימי בית שני לא היו גשרים על הירדן. ראייה בעקיפין לכך נביא בזה מיונתן ושמעון החשמונאים, בשוכם ממעשה הנקמה שלהם בבני-מידבא. על רצח אחיהם יהוחנן בדרכו אל הנבטים, להפקיד בידיהם את רכושם, הם נתקפים על-ידי בקיידס וצבאו הרב על שפת הירדן המזרחית ביום שבת, מתוך הנחה כי היהודים לא יעברו את הירדן באותו יום, המקודש עליהם: "אז אמר יונתן לאנשים אשר אתו: עתה נקום ונלחם על נפשותינו, כי לא כתמול שלשום היום הזה. כי הנה המלחמה מלפנינו ומאחרינו, ומי הירדן מזה וביצות ויער מזה, ומקום לנטות אין... ויונתן והאנשים אשר אתו קפצו אל הירדן וישחו אל העבר השני והאויבים לא עברו אחריהם את הירדן" (חשמונאים א, ט, מ"ג-מ"ח)⁶. לגשרים אין בכל המערכה הזאת כל זכר. בסוף ימי בית שני מתכנסים יהודי עבר-הירדן שמרדו באספסינוס בערבות מואב. אספסינוס שולח את פלציידוס בראש צבא של חמש מאות רוכבים ושלושת אלפים רגלים לרדוף אחרי המורדים... "הם הקיפו את היהודים וירו בהם, הרוכבים סגרו עליהם את הדרך והרוכבים נלחמו בהם מקרוב והכו בהם. והיהודים חרפו את נפשם במלחמה ונפלו חללים ושכר לא היה לגבורתם... רבים ברחו בדרך יריחו, כי רק בעיר הזאת אמרו למצוא רווח והצלה, בבטחם במשגב חומותיה ובהמון יושביה, ופלציידוס רדף אחרי הפליטים עד הירדן והמית את הנופלים בידו כפעם בפעם, ולאחרונה לחץ את כל ההמון אל שפת הנהר, ושם נעצרו היהודים ולא יכלו לעבור, כי גאו מי הנהר (הירדן) מפני הגשמים... וההמון אשר נלחץ בחוקת היד אל הירדן היה לאין-מספר... ומעבר-הירדן נסגר מכובד הפגרים, ואף ים-המלח מלא גויות אדם, אשר סחפו אליו מי הנהר בהמון" (מלח' היה' ד. ז. ד-ו). גם בפרשה זו אין זכר לגשרים, אף משתמע בודאות כי לא היו.

בתקופת המקרא, וכן ודאי בתקופת בית שני, עברו את הירדן בעזרת סירות, או "עברה"; כאשר חזר דוד מגלותו בעבר-הירדן "עברה העברה לעביר (להעביר) את בית המלך" (שמו"ב י"ט, ט); "עברות" כאלה מצוירות במפת-מידבא מן המאה

6 ראה חשמונאים א, מתורגם ומפורש עלידי א.ש. הרטום, תל-אביב, 1967; והשווה אברהם כהנא, הספרים החיצוניים, כרך שני, ספר ראשון, מקבים א, תל-אביב, תרצ"ו.

הששית למגנים⁷. בתלמוד, אמנם, נזכר גשר על הירדן, אך גם "עריבת הירדן", שהיתה, כנראה, "עברה" (מעין רפסודה) להעביר פירות ואנשים מגדה לגדה⁸. סירות ועברות, או "עריבות", בירדן היו עוד בסוף המאה הי"ט ובתחילת המאה הנוכחית. אף הקיבוץ נאות-מרדכי השתמש בימיו הראשונים ב"עברה", כדי לעבור את הירדן בעמק-החולה, לפני היבנות עליו הגשר.

מנוסת המואבים באלפיהם דרך מעברות-הירדן היתה קשה ביותר. גם אם היו שם אילו "עברות" להעביר בהן אנשים מגדה לגדה ספק אם יכלו להציל רבים; צליחת הירדן על-ידי שחיה בעונת החורף, עת הירדן עולה על כל גדותיו, ומימיו סוחפים, ודאי שלא היתה אפשרית; ואם ראו אהוד ובני-ישראל ללכוד את מעברות הירדן, כדי לחסום בפני המואבים את הדרך למנוסתם אל עבר-הירדן, הרי היה זה ודאי בימות הקיץ המאוחרים⁹, עת רדודים מי הירדן ובלתי-עמוקים, והמואבים היו יכולים להתפזר לאורך הנהר ולבקש מקומות חציה ברגל או בשחיה. דומה כי רק מתוך הנחה זו תסתבר לנו לכידת מעברות-הירדן על-ידי בני-ישראל.

7 ראה מ. אבייונה, מפת מידבא, תרגום ופירושו, ארץ-ישראל, מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, ירושלים, תשי"ג, לוח 5, דף א', ועמ' 139.

8 ראה יר. שבת, פ"ה, ה"ב.

9 על ימות הקיץ מרמז: "והוא (עגלון) יושב בעלית המקרה אשר לו לבדו" (שופ' ג', כ).